

І. І. Кузьмішина – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Л. О. Коцун – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

В. П. Войтюк – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Т. П. Лісовська – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Б. Б. Коцун – кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки і садово-паркового господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

О. Т. Кузярін – кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України

Судинні рослини проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума» (Іваничівський район, Волинська область)

Роботу виконано на кафедрі ботаніки і садово-паркового господарства СХУ ім. Лесі Українки

Ботанічні дослідження на антропогенізованих територіях задля виявлення нових унікальних фітосистем та їх включення в мережу природно-заповідних об'єктів – актуальна проблема сьогодення. Збереження єдиного на території Волинської області місцезростання монтанного виду *Phyteuma orbiculare* L. стало підґрунтям для охорони торфовища в східних околицях с. Трубки Іваничівського району. За результатами польових досліджень, проведених упродовж 2008–2012 рр., на території проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума» виявлено 147 видів судинних рослин, серед яких два рідкісні рослинні угруповання; п'ять видів рослин перебувають під охороною Червоної книги України; три – регіонально рідкісні. Науково обґрунтовано потребу надання природоохоронного статусу означеній території.

Ключові слова: флора, рідкісні види рослин, рідкісні фітоценози, охорона.

Кузьмішина І. І., Коцун Л. А., Войтюк В. П., Лісовская Т. П., Коцун Б. Б., Кузярін А. Т. Сосудистые растения проектируемого ландшафтного заказника местного значения «Фитеума» (Иваничivский район, Волинская область). Ботанические исследования на антропогенізованих територіях с целью выявления новых уникальных фитосистем и их включения в сеть природно-заповедных объектов – актуальная проблема современности. Сохранение единственного на территории Волинской области места произрастания монтанного вида *Ph. orbiculare* стало основой для охраны торфяника в восточных окрестностях с. Трубки Иваничivского района. По результатам полевых исследований, проведенным в течение 2008–2012 гг., на территории проектируемого ландшафтного заказника местного значения «Фитеума» выявлено 147 видов сосудистых растений, среди которых два редких растительных сообществ; пять видов растений находятся под охраной Красной книги Украины; три – регионально редкие. Научно обоснована необходимость предоставления природоохоронного статуса указанной территории.

Ключевые слова: флора, редкие виды растений, редкие фитоценозы, охрана.

Kuzmishyna I. I., Kotsun L. O., Vojtyuk V. P., Lisovska T. P., Kotsun B. B., Kuzyarın O. T. The Vascular Plants of the Designed Landscape Reserve of Local Significance «Fiteuma» (Ivanychi District, Volyn Region).

The botanical studies to identify new and unique phytosystems and their inclusion in the network of protected natural objects are an actual problem of our time. The saving of the Volyn region's unique habitats of montana species *Ph. orbiculare* was the basis for the protection of the turfary in the eastern area of the village Trubky from Ivanychi district. According to the results of field studies, carried during 2008–2012 years at the designed landscape reserve of local significance «Fiteuma» 147 species of vascular plants are founded. There are 2 rare plant communities; 5 species of

plants which are protected by the Red Book of Ukraine; 3 species which are rare at this region. The need for the conservation status of the designated area is scientifically substantiated.

Key words: locations, rare species of plant, rare phytocoenoses, protection.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі розбудови національної екомережі України особливої актуальності набуває її формування на місцевому рівні. Виявлення нових унікальних фітосистем та їх включення в мережу природно-заповідних об'єктів дає змогу відновити та зберегти екологічну рівновагу на певній території. У цьому спектрі проблем важливими є ботанічні дослідження на антропогенізованих територіях, до яких належить Іваничівський район, розташований на південному заході Волинської області.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. В околицях села Трубки Іваничівського району ми виявили нове місцезростання *Phyteuma orbiculare* L. (фітеуму кулясту). Цей субсередземноморсько-субатлантичний середньоевропейський вид поширений на субальпійських луках, скелях, лісових галявинах, схилах, на карбонатних породах у горах в угрупованні класу *Elyno-Seslerietea* Br.-Wl. та дуже рідко на луках рівнин. В Україні звичайно поширений у Карпатах, зрідка – на Розточчі-Опіллі, рідко – у західній частині Лісостепу та на Поліссі. На Волині вид перебуває на північно-східній межі ареалу. У флорі сусідньої Білорусі відсутній, у Польщі росте досить рідко в Карпатах, Судетах [5].

У «Флорі УРСР» наведено найближчі рівнинні місцезнаходження виду – Рівненська обл., Соснівський р-н, Гранне (Барбарич), Вербський р-н, Сенча (Котов); Волинська обл., м. Володимир-Волинський. У фондах Волинського краєзнавчого музею виявлено гербарні зразки виду (27.V.1937, Маско, 502/1-502/4, LUM), які зібрав польський ботанік, засновник музею С. Мацко на лузі в околицях с. Жабки Ківерцівського р-ну Волинської області. У гербарних фондах Державного природознавчого музею НАН України зберігаються зразки, зібрані науковим співробітником музею О. Т. Кузяріним у Львівській області – південна околиця с. Полоничі Буського р-ну, берег р. Полтва, на торфовій луці (05.06.1997, О. Т. Кузярін, LWS) та за 3 км на південний схід від с. Куличкова Сокальського р-ну, на лівому березі р. Болотня, у меліоративному каналі, розсіяно в невеликій кількості (10.06.2004, О. Т. Кузярін, LWS). У гербарії Рівненського краєзнавчого музею містяться збори Г. Антонової з Дубнівського р-ну Рівненської обл. – підсушене болото в околиці с. Турковичі (21.06.1990, Г. Антонова, РКМ); лука в заплаві р. Зелений Струмок в околиці с. Тур'я (30.05.1989, Г. Антонова, О. Сауш, РКМ) [5]. У гербарних колекціях (KW, LW, LWKS, LUU) зразків із північного заходу України не виявлено.

Формулювання мети і завдань. Мета статті – установити видовий склад судинних рослин проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Фітеума»; виявити раритетні види рослин. Згідно із завданнями досліджень передбачалося скласти список судинних рослин досліджуваної території та здійснити фітосозологічний аналіз.

Матеріали і методи. В основі наукового дослідження лежать матеріали польових обстежень, проведених упродовж 2008–2012 рр. на території заторфованої долини р. Стрипа (лівої притоки р. Луга) в східних околицях с. Трубки Іваничівського району Волинської області. Загалом було здійснено три виїзних маршрути. Дослідження проводилися за загальноприйнятими флористичними та геоботанічними методиками. Назви таксонів наведено за визначником вищих рослин України [7].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Територія дослідження розташована в східних околицях с. Трубки Іваничівського району (рис. 1) в межах Волинської височини. Згідно з геоботанічним районуванням зазначена територія належить до Сокальсько-Торчинського району дубово-соснових, дубових та дубово-грабових лісів Луцько-Ровенського геоботанічного округу дубово-грабових та дубових лісів [1]. За флористичним районуванням [2] вона відповідає Волинському флористичному району Люблінсько-Волино-Малополіського округу Центральноєвропейської провінції.

Рис. 1. Картосхема розміщення проектного ландшафтного заказника «Фітеума»

За результатами польових досліджень, проведених протягом 2008–2012 рр. на території заказника, виявлено 147 видів судинних рослин, систематичний список яких представлений у табл. 1. Вони належать до чотирьох відділів, 45 родин і 103 родів. Абсолютна більшість із них – види відділу *Magnoliophyta* (142 види), або 96,6 %. Інші відділи представлені одним–трьома видами.

Таблиця 1

Таксономічний спектр проектного ландшафтного заказника «Фітеума»

Відділ, клас, родина	Вид
<i>Equisetophyta, Equisetopsida</i>	
1. <i>Equisetaceae</i> Rich. ex DC.	1. <i>Equisetum palustre</i> L.
<i>Polypodiophyta, Polypodiopsida</i>	
2. <i>Athyriaceae</i> Alst.	2. <i>Athyrium filix-femina</i> (L.) Roth

Продовження таблиці 1

3. <i>Aspidiaceae</i> Mett. ex. Frank	3. <i>Dryopteris carthusiana</i> (Vill.) H.P.Fuchs
—"	4. <i>D. filix-mas</i> (L.) Schott.
<i>Pinophyta, Pinopsida</i>	
4. <i>Pinaceae</i> Lindl.	5. <i>Pinus sylvestris</i> L.
<i>Magnoliophyta, Magnoliopsida</i>	
5. <i>Ranunculaceae</i> Juss.	6. <i>Ficaria verna</i> Huds.
—"	7. <i>Ranunculus acris</i> L.
—"	8. <i>R. repens</i> L.
—"	9. <i>Thalictrum minus</i> L.
6. <i>Cannabaceae</i> Endl.	10. <i>Humulus lupulus</i> L.
7. <i>Fagaceae</i> Dumort.	11. <i>Quercus robur</i> L.
8. <i>Betulaceae</i> S. F. Gray	12. <i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.
—"	13. <i>Betula pendula</i> Roth
9. <i>Caryophyllaceae</i> Juss.	14. <i>Arenaria serpyllifolia</i> L.
—"	15. <i>Cerastium arvense</i> L.
—"	16. <i>C. holosteoides</i> Fries
—"	17. <i>Coronaria flos-cuculi</i> (L.) A.Br.
—"	18. <i>Moehringia trinervia</i> (L.) Chairv.
—"	19. <i>Stellaria media</i> (L.) Vill.
10. <i>Polygonaceae</i> Juss.	20. <i>Polygonum bistorta</i> L.
—"	21. <i>Rumex acetosa</i> L.
—"	22. <i>R. confertus</i> Willd.
—"	23. <i>R. hydrolapathum</i> Huds.
11. <i>Hypericaceae</i> Juss.	24. <i>Hypericum perforatum</i> L.
—"	25. <i>H. tetrapterum</i> Fries
12. <i>Violaceae</i> Batsch	26. <i>Viola canina</i> L.
—"	27. <i>V. reichenbachiana</i> Jord.ex Boreau
13. <i>Brassicaceae</i> Burnett	28. <i>Arabidopsis thaliana</i> (L.) Heynh.
—"	29. <i>Arabis sagittata</i> (Bertol.) DC
—"	30. <i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik.
—"	31. <i>Cardamine amara</i> L.
—"	32. <i>Cardaminopsis arenosa</i> (L.) Hayek
—"	33. <i>Rorippa sylvestris</i> (L.) Bess.
14. <i>Salicaceae</i> Mirb.	34. <i>Populus tremula</i> L.
—"	35. <i>Salix caprea</i> L.
—"	36. <i>S. cinerea</i> L.
—"	37. <i>S. fragilis</i> L.
—"	38. <i>S. pentandra</i> L.
—"	39. <i>S. purpurea</i> L.
—"	40. <i>S. rosmarinifolia</i> L.
15. <i>Primulaceae</i> Vent.	41. <i>Lysimachia numularia</i> L.
—"	42. <i>L. vulgaris</i> L.
16. <i>Grossulariaceae</i> DC.	43. <i>Ribes nigrum</i> L.
17. <i>Parnassiaceae</i> S.F.Gray	44. <i>Parnassia palustris</i> L.
18. <i>Rosaceae</i> Juss.	45. <i>Alchemilla gracilis</i> Opiz
—"	46. <i>Cerasus avium</i> (L.) Moench.
—"	47. <i>Crataegus monogyna</i> L.
—"	48. <i>Filipendula denudata</i> (J.et C.Presl) Fritsch
—"	49. <i>Fragaria vesca</i> L.
—"	50. <i>Geum rivale</i> L.
—"	51. <i>G. urbanum</i> L.
—"	52. <i>Padus avium</i> Mill.
—"	53. <i>Potentilla anserina</i> L.
—"	54. <i>P. erecta</i> (L.) Raeusch.

—"	55. <i>P. reptans</i> L.
—"	56. <i>Pyrus communis</i> L.
—"	57. <i>Rubus caesius</i> L.
—"	58. <i>Sanguisorba officinalis</i> L.
—"	59. <i>Sorbus aucuparia</i> L.
19. <i>Fabaceae</i> Lindl.	60. <i>Lupinus perenne</i> L.
—"	61. <i>Medicago lupulina</i> L.
—"	62. <i>Trifolium dubium</i> Sibth.
—"	63. <i>T. pratense</i> L.
20. <i>Lythraceae</i> Jaume	64. <i>Lythrum salicaria</i> L.
21. <i>Onagraceae</i> Juss.	65. <i>Epilobium parviflorum</i> Schreb.
22. <i>Oxalidaceae</i> R.Br.	66. <i>Oxalis acetosella</i> L.
23. <i>Geraniaceae</i> Juss.	67. <i>Geranium palustre</i> L.
—"	68. <i>G. robertianum</i> L.
24. <i>Balsaminaceae</i> A.Rich.	69. <i>Impatiens noli-tangere</i> L.
25. <i>Polygalaceae</i> R.Br.	70. <i>Polygala amarella</i> Grantz
26. <i>Apiaceae</i> Lindl.	71. <i>Daucus carota</i> L.
—"	72. <i>Chaerophyllum aromaticum</i> L.
—"	73. <i>Ch. temulum</i> L.
—"	74. <i>Pimpinella saxifraga</i> L.
27. <i>Celastraceae</i> R.Br.	75. <i>Euonymus europaea</i> L.
28. <i>Sambucaceae</i> Link.	76. <i>Sambucus nigra</i> L.
29. <i>Viburnaceae</i> Dum.	77. <i>Viburnum opulus</i> L.
30. <i>Valerianaceae</i> Batsch	78. <i>Valeriana exaltata</i> Mikan
31. <i>Menyanthaceae</i> Dumort.	79. <i>Menyanthes trifoliata</i> L.
32. <i>Rubiaceae</i> Juss.	80. <i>Galium boreale</i> L.
—"	81. <i>G. mollugo</i> L.
—"	82. <i>G. odoratum</i> (L.) Scop.
33. <i>Boraginaceae</i> Juss.	83. <i>Pulmonaria obscura</i> Dumort.
—"	84. <i>Symphytum officinale</i> L.
—"	85. <i>Myosotis palustris</i> (L.) L.
34. <i>Scrophulariaceae</i> Juss.	86. <i>Rhinanthus aestivalis</i> (N.Zing.) Schischk. et Serg.
—"	87. <i>Veronica chamaedrys</i> L.
—"	88. <i>V. serpyllifolia</i> L.
35. <i>Plantaginaceae</i> Juss.	89. <i>Plantago lanceolata</i> L.
36. <i>Lamiaceae</i> Lindl.	90. <i>Galeopsis speciosa</i> Mill.
—"	91. <i>Glechoma hederacea</i> L.
—"	92. <i>Lycopus europaeus</i> L.
—"	93. <i>Mentha aquatica</i> L.
—"	94. <i>M. longifolia</i> (L.) L.
37. <i>Campanulaceae</i> Juss.	95. <i>Campanula patula</i> L.
—"	96. <i>Phyteuma orbiculare</i> L.
38. <i>Asteraceae</i> Dumort.	97. <i>Achillea submillefolium</i> L.
—"	98. <i>Arctium tomentosum</i> Mill.
—"	99. <i>Artemisia vulgaris</i> L.
—"	100. <i>Bellis perennis</i> L.
—"	101. <i>Bidens tripartita</i> L.
—"	102. <i>Centaurea jacea</i> L.
—"	103. <i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop.
—"	104. <i>C. oleraceum</i> (L.) Scop.
—"	105. <i>C. rivulare</i> (Jacq.) All.
—"	106. <i>C. vulgare</i> (Savi) Ten.
—"	107. <i>Hypochoeris radicata</i> L.
—"	108. <i>Leucanthemum vulgare</i> Lam.

Закінчення таблиці 1

–"	109. <i>Solidago canadensis</i> L.
–"	110. <i>Stenactis annua</i> (L.) Nees.
–"	111. <i>Taraxacum officinale</i> Wigg.
–"	112. <i>Tussilago farfara</i> L.
<i>Magnoliophyta, Liliopsida</i>	
39. <i>Alismataceae</i> Vent.	113. <i>Alisma plantago-aquatica</i> L.
40. <i>Iridaceae</i> Juss.	114. <i>Iris pseudacorus</i> L.
41. <i>Orchidaceae</i> Juss.	115. <i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soo
–"	116. <i>D. majalis</i> (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes
42. <i>Juncaceae</i> Juss.	117. <i>Juncus articulatus</i> L.
–"	118. <i>J. effusus</i> L.
–"	119. <i>J. filiformis</i> L.
–"	120. <i>J. geniculatus</i> Schrank
43. <i>Cyperaceae</i> Juss.	121. <i>Carex acuta</i> L.
–"	122. <i>C. acutiformis</i> Ehrh.
–"	123. <i>C. appropinquata</i> Schum.
–"	124. <i>C. contigua</i> Hoppe
–"	125. <i>C. davalliana</i> Smith
–"	126. <i>C. hirta</i> L.
–"	127. <i>C. juncella</i> (Fries) Th. Fries
–"	128. <i>C. lasiocarpa</i> Ehrh.
–"	129. <i>C. panicea</i> L.
–"	130. <i>C. sylvatica</i> Huds.
–"	131. <i>C. umbrosa</i> Host.
–"	132. <i>Eriophorum angustifolium</i> Honck.
–"	133. <i>Schoenus ferrugineus</i> L.
44. <i>Poaceae</i> Barnhart	134. <i>Anthoxanthum odoratum</i> L.
–"	135. <i>Briza media</i> L.
–"	136. <i>Corynephorus canescens</i> (L.) Beauv.
–"	137. <i>Dactylis glomerata</i> L.
–"	138. <i>Deschampsia caespitosa</i> (L.) Beauv.
–"	139. <i>Festuca altissima</i> All.
–"	140. <i>F. pratensis</i> Huds.
–"	141. <i>F. rubra</i> L.
–"	142. <i>Glyceria maxima</i> (C.Hartm.) Holub
–"	143. <i>Holcus lanatus</i> L.
–"	144. <i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud.
–"	145. <i>Poa annua</i> L.
–"	146. <i>P. pratensis</i> L.
45. <i>Typhaceae</i> Juss	147. <i>Typha angustifolia</i> L.

Локалітет *Ph. orbiculare* виявлено разом із Н. З. Романюк 11 червня 2008 р. в східних околицях с. Трубки недалеко від автодороги Горохів – Іваничі, у стадії плодоношення у складі болотистих лук союзу *Calthion palustris* класу *Molinio-Arrhenatheretea* та евтрофних трав'яно-мохових боліт типу *Caricetalia davalliana* класу *Scheuchzerio-Caricetes nigree*.

Повторні дослідження провели 20 травня 2011 р. І. Кузьмішина, О. Кузьярін, В. Войтюк, Л. Стецюк та 21 травня 2012 р. Л. Коцун, В. Войтюк, І. Кузьмішина, К. Климук, під час яких було додатково виявлено локалітети п'яти рідкісних видів рослин загальнодержавного (*Carex davalliana* Smith [9, 86], *C. umbrosa* Host. [9, 102], *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó [9, 168], *D. majalis* (Reichenb. P. F. Hunt et Summerhayes, [9, 170] *Schoenus ferrugineus* L. [9, 111]), двох видів регіонального природоохоронного значення (*Valeriana simplicifolia* Kabath. [4] та *Salix rosmarinifolia* L. [6]), а також двох рідкісних рослинних угруповань із загальнодержавним созологічним статусом (*Caricetum davalliana* [3, 270] і *Schoenetum ferruginei* [3, 276]).

Місцева популяція *Ph. orbiculare* (фітеума куляста) характеризується приблизно однаковим співвідношенням вегетативних та генеративних особин, а також нерівномірною щільністю. Ділянка з високою щільністю (6–8 особин на м²) охоплює південно-східну частину місцезнаходження площею 25 x 25 м². Особини відрізняються задовільним віталітетом, цвітуть і плодоносять. Разом із *Ph. orbiculare* в складі мозаїчного травостою відзначено: *Cirsium rivulare* (Jacq.) All. (осот річковий), *Geum rivale* L. (гравілат річковий), *Coronaria flos-cuculi* (L.) A. Braun (коронарія зозуляча), *Potentilla anserina* L. (перстач гусячий) і *P. erecta* L. (п. прямостоячий).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження аргументують потребу створення резервату в східних околицях с. Трубки Іваничівського району для охорони виявлених рідкісних видів, зокрема єдиного для території Волинської області місцезнаходження *Ph. orbiculare*. Серед виявлених п'яти видів із Червоної книги України три види мають статус вразливих, а один є рідкісним. Созологічну цінність дослідженої території підвищують два рідкісні рослинні угруповання (*Caricetum davallianae* і *Schoenetum ferruginei*), занесені до Зеленої книги України.

На сьогодні ми підготували та передали в Державне управління охорони навколишнього середовища у Волинській області наукове обґрунтування щодо створення ландшафтної заказника місцевого значення «Фітеума». Проте ініціатива створення об'єкта природно-заповідного фонду зазнала опору місцевої влади у зв'язку з наступним виключенням зазначеної території з господарського використання, зокрема заборонаю торфорозробок.

Вважаємо, що взяття під охорону 10 га території дасть змогу не лише зберегти єдине в області місцезростання *Ph. orbiculare*, а й значно підвищить відсоток заповідності Іваничівського району, який на сьогодні становить 4,41 проти 6,85 для всієї Волинської області [8].

Список використаної літератури

1. Геоботаничне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 131–134.
2. Заверуха Б. В. Флора Вольно-Подолли и ее генезис / Б. В. Заверуха. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 35–37.
3. Зелена книга України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха. – К. : Альтерпрес, 2009. – 448 с.
4. Катіна З.Ф. *Valeriana simplicifolia* Kabath. – Валеріана цілолиста / З. Ф. Катіна // Флора УРСР. – К. : Наук. думка, 1961. – Т. 10. – С. 321–322.
5. Кузьмішина І. І. Знахідка *Phyteuma orbiculare* L. (*Campanulaceae*) на Волинській височині / І. І. Кузьмішина, Л. О. Коцун, В. П. Войтюк // Укр. ботан. журн. – 2011. – Т. 68, № 5. – С. 730–732.
6. Назаров М. І. *Salix rosmarinifolia* L. – Верба розмаринолиста / М. І. Назаров, М. І. Котов, П. І. Гержедович // Флора УРСР. – К. : Наук. думка, 1952. – Т. 4. – С. 52–53.
7. Определитель высших растений Украины / отв. ред. Ю. Н. Прокудин. – Киев : Наук. думка, 1987. – 547 с.
8. Природно-заповідний фонд Волинської області (Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів) // упор. : М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – С. 10.
9. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Стаття надійшла до редколегії
11.02.2013 р.